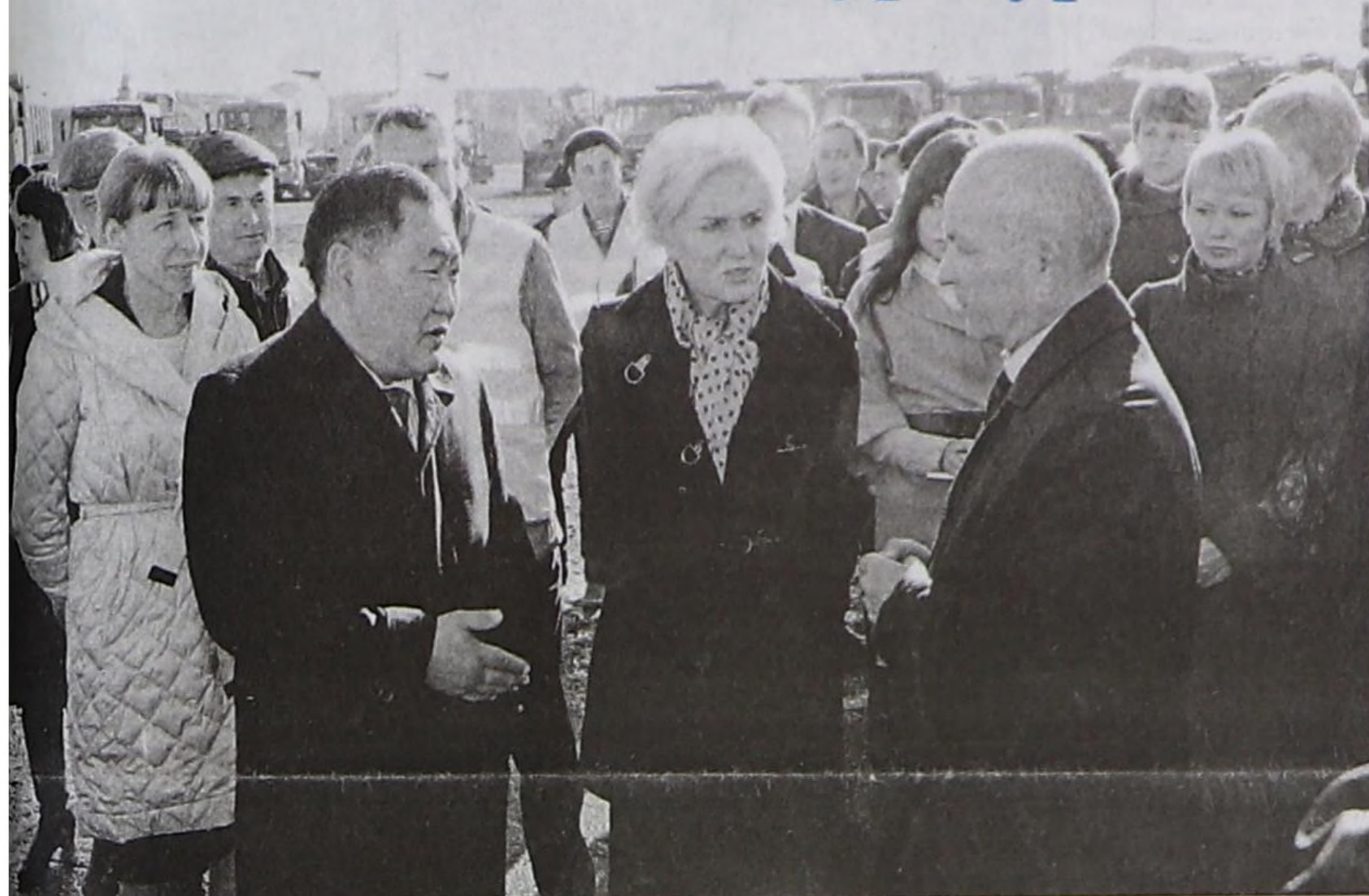

Р-тин Чазаның Даргазының оралакчызы Ольга ГОЛОДЕЦ:

«Тываның арга-дуржулгазын нептередип болур-дур»

РФ-тин Чазаның Даргазының оралакчызы О.Голодец (ортузунда), ТР-ниң Баштыңы — Чазаның Даргазы Ш.Кара-оол база Восток» КХН-ниң чингине директору С.Уюсов асфальт-бетон заводунга ужуражылга үезинде.

Октябрь 1-де РФ-тин Чазаның Даргазының оралакчызы Ольга Голодец ажыл-албаны-биле Тывага кээп чораан. Чаңгыс дургузунда ол чеди эң чугула социал база тудуг объектилеринге текеш, ТР-ниң Чазаның Бажыңга болган хуралга чидиг айтырларны сайгарып чугаалашкан. Ий кижикчилик хуралга Чазаның Баштыңы — Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол, ооң оралакчылары, социал адырны харыялап турар сайыттар, депутаттар, федералдык девискээр органнарының урукчулары киришкен.

РФ-тин Чазаның Даргазының оралакчызы Ольга Голодец-биле кадык Россияның культура сайыдының оралакчызы Владимир Аристарх Россияның кадык камгалал сайыдының оралакчызы Айрат Фаррахов, Россияның социал камгалал база күш сайыдының оралакчызы Любовь Иванова, Россияның өөредилге база сайыдының оралакчызы Вениамин Юзов олар Тывага келгеш, республиканың яамыларына тодаргай ажылдар берилген.

РФ-тин Чазаның Даргазының оралакчызы Ольга Голодец биле Ш. Кара-оол КХН «Восток» хандык асфальт-бетон заводунун улуг коллектив-биле ужурашкан. Олар кижикчилик хуралга келгеш, ооң коллективинге анаа эвес келгенин, ооң чүгүлү хуннун чугула адырларын эвес, а социал айтырыг-тарны сайгарып чугаалажып болурун а Юрьевна чугаалаан. Ооң бода-

лы-биле, чугаа үезинде күрүнениң чорудуп турар политиказының дугайында кижилерниң санал-оналын база дыңнап болур. Бүдүрүлгениң ажылчынары бичии чаштарны уруглар садтары-биле хандыларының база аныяк специалисттерге чурттаар оран-бажыңны бээр-ниң дугайында айтырыгны көдүргөн. Заводта шалың төлевири ортумаа-биле 25 муң рубль, коллективтин бода-лы-биле ол ажырбас бооп турар. Бүдүрүлге республикада училищелерниң доозукчуларын ажылче хаара тудуп турар. Оларның бирээзи Долаан Тамба Ольга Юрьевнага Сүт-Хөл кожуундан келген болгаш Кы-

✓ «Тывада салым-чаяанныг уругларны үнелеп, өөредип билир-дир. Солун педагогиктиг ажылдар бар-дыр. Бо арга-дуржулганы өске регионнарда нептередип, тардып болур-дур».

зылда ниити чуртталга бажыңында чурттап турарын база ажылдап турар организациязы республикада быжыг, турум ажылдыг болганындан аңаа тааржып турарын чугаалаан. Асфальт-бетон заводун бүдүрүлге материалдарына хедиргел чүгүлү Тывада эвес, оон дашкаар регионнарда улгадып турар. Чижээлээр-ге, Хакасия аэропорт шөлүн тударына херек материалды садып ап турар.

Бүдүрүлгениң кол инженери Эдуард Добросотцкийниң чугаалап турары-би-

ле алырга, Тываның девискээринде КХН «Восток» үш биче заводтук, ийизи — Кызылда, бирээзи Тес-Хем кожуунун Шуурмак суурда ажылдап турар. Ольга Юрьевна бүдүрүлгениң ажылын улуг со-нуургал-биле өөренип көргөш, ажыл-чын коллективке чаа-чаа чедишкенин база экономиктиг өздүккү күзүп. Федералдык Чазактың хүлээп ап турар шийтирлериниң база ап чорудуп турар хемчеглериниң дугайында чугаалааш, социал камгалалдың системазын сайзыраңгайжыдарына хамаарышкан шупту санал-сүмелерни кичээнгейлиг дыңна-нын бүзүрүткен.

Ооң соонда РФ-тин Чазаның Даргазының оралакчызы Ольга Голодец республиканың перинаталдыг төвүн-ге, терапия комплекзиниң тудуунга, Кызыл хоорайның №21 уруглар сады-га база Күрүне лицейинге чедип чораан. Ол ышкаш Тыва культураның төвүн-ге республиканың культура ажылдакчыла-ры-биле чугаалажып четтигип, Тываның күрүне университетиниң өөредилге-ла-боратория комплекзиниң тудуунун бай-далын хынаан.

Республиканың Күрүне лицейиниң ажыл-амыдыралын О.Ю.Голодецке ди-ректор Татьяна Санчаа тодаргай-биле таныштырып, лицейниң инновация та-лазы-биле угланышкындарының, хөй баллдыг демдектер системазының ду-гайында чугаалаан. Ольга Юрьевна ли-цейниң бажыларының ажылдап кылгаш үндүргени өөредилге номнарын сонуур-гал-биле таныжып көргөш, бедик үне-лелди берген.

(Уланчызы 2-ги арында).

«Барыын» команда тиилээн

Тываның хоорайларына болгаш кожуннарына мар-гылдааларга эң тергин болган сес команда неделя дургузун-да Кызылга Тываның Башты-ңының шаңналы дээш күжүн шенежип келген. Сөөлгү оюн сентябрь 29-та, улуг-хүнде, болган.

Үшкү чер дээш Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионда футбол шөлүңе болган демиселге Кы-зылдың «Динамо» командазы Ак-Довурак хоорайның «Кара-Даш»-биле ужурашкан. Ол ужуражылга найысылалдың футболистериниң тиилелге-биле 4:2 санныг доозул-ган.

Ийги чер дээш Кызылдың ийи командазы — «Барыын» биле «Дөгээ» демиселшенер. 5:1 санныг уткаш, «Барыыннар» эрткен чылын ол-ла «Дөгээге» алыскан тиилелге-зин катап эгидип алган, удурланык-чы команда ийги черни ээлээр ар-галыг болган.

Эң тергин ойнакчыларга шаң-налдарны республиканың Футбол федерациязының даргазы, Чазак Даргазының бирги оралакчызы Михаил Козлов тывыскан. Тиилекчи команда кубокту, акша сертифика-дын болгаш бирги черниң дипломун алган. Ийги болгаш үшкү черлерни ээлээн спортчулар сертификаттар болгаш дипломнар-биле шаңнаткан-нар.

Маргылдааны хаап тура, Михаил Козлов республика Баштыңы-ның өмүнээзинден тиилекчилерге байыр чедирген, маргылдааларны организастаарына болгаш эрттире-ринге киришкен спортчу коллектив-терге өөрүп четтиргенин илергей-лээн.

Ээлчеглиг ол маргылдааның түңнелин үндүрүп тура, республи-каның Футбол федерациязының харысалгалыг секретары Борис Кульбистеев спортчуларның деңге-ли сөөлгү үеде элээн бедээн дээр-зин демдеглээн. Тываның Башты-ңы Шолбан Кара-оолдун футбол-че кичээнгейиниң салдары-биле Кызылда, Ак-Довуракта, Шагаан-Арыгда кылымал карттыг футбол шөлдериниң көстүп келгени аңаа деткимче болган. Каа-Хем суурда ындыг шөлдүн тудуу дооступ турар.

Оюннуң деңгелин өскени, көрүкчүлерниң ону улам хөйү-биле сонуургал турары чоннуң футболга хандыкшылдыг апар чыдарын хе-речилеп турар. Шаңнал фондузу улуг эвес-даа болза, тиилекчилер-ге көскү деткимчени берип, арткан командаларга база дузалыг болуп турар. Футбол дээр-ге көрүштүг, со-нуурганчыг болгаш ажыктыг оюн, ону катап тургузары чугула. Ону республиканың бүгү черлеринге ме-дереп билири чугула.

Бистиң корр.

РФ-тиң Чазааның Даргазының оралакчызы Ольга Голодец:

«Тываның арга-дуржулгазын нептередип болур-дур»

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Аалчыларны шыдыраа клазы, интернаттың бир өрээли, столовая, компьютер клазы база конференц-зал-биле таныштырган. Ол үеде аңаа кичээлдеп турган 7 «а» класстың оолдар, уруглары-биле Ольга Юрьевна чугаалашкаш, өөредилгезин сонунургап айтырган. Бир уруг Красноярскиде чурттап турар-даа болза, бо лицейде өөренип турарының чылдагааны — авазы база маңаа өөренип турган. Таңдыдан келген бир оол, берге-даа болза, чаңчыга бергенин чугаалаан.

Тываның эрге-чагыргазының төлээлери — кадык камгалалының, өөредилгениң, социал адырның база күш-ажыл рыногунуң ажылдакчылары айтырыгны ханы тургузуп, хөгжүлдеңи келир үезин көрүп турар-дыр деп түңнелге келдим. Республикага хөй акша-хөреңгини тускайлап берип, социал адырны хөгжүдеринге шыңгыы дузаны көргүзүп турар. Амгы үеде школа назыны четпээн өөредилге системазын хөгжүдериниң программазын боттандырып турар. Ол регионунуң дыка хөй чурттакчыларына деткимче-дуза болурунга

Ольга Голодец биле Шолбан Кара-оол Кызылдың №21 уруглар садында.

Директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызы Вера Алдын-оолдуң өөредилге чериниң келир чылын бүгү школаларга сүмелээр бодап турар электроннуг башкарылганың дугайында тайылбыр чугаазы аалчыларга солун болган.

Кызыл хоорайның өөредилге албан черлериниң ажылы-биле танышканының түңнелдерин Тываның Чазаанга

идегеп тур мен. Кадык камгалалының программазы база хөгжүп турар, бөгүн перинаталдыг төл база ажиттыңды. Меңээ ажылдаары өөрүнчүг-дүр, чүге дээр бис, шынап-ла, бодунуң ажылын кылыксаар, бедик мергежилдиг профессионалдарның ажылынга даянып турар-дыр бис» — деп, О. Ю. Голодец журналистер-биле чугаа үезинде демдеглээн.

«Меңээ ажылдаары өөрүнчүг-дүр, чүге дээр бис, шынап-ла, бодунуң ажылын кылыксаар, бедик мергежилдиг профессионалдарның ажылынга даянып турар-дыр бис».

болган хуралга Ольга Голодец чугаалап тура: «Тывада салым-чаяанныг уругларны үнелеп, өөредип билер-дир. Солун педагогиктиг ажылдар бар-дыр. Бо арга-дуржулганы өске регионнарда нептередип, тарадып болур-дур» деп үнелээн.

Тываның Чазаанга болган ажылчын хуралга республиканың социал адырында тургустунуп турар шиитпирлээр ужуруг чугула айтырыгларны бүгү талалыг сайгарып чугаалашканының соонда, РФ-тиң Чазааның Даргазының оралакчызы Ольга Голодец база Тываның Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистери-биле ужуражып, сонунургаан айтырыгларынга харыылаан.

«Элээн каш объектилерге, албан черлеринге барып, ажылы-биле таныштым. Республиканың удуртулгазы-биле хүн бүрүнүн чугула айтырыгларын сайгарып чугаалашкаш,

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол хуралдың ажылының дугайында чугаалап тура: «Ольга Юрьевна-биле кады келген яамыларның удуртукчулары федералдыг тускай сорулгалыг программаларны боттандыраарының талазы-биле ажылды дорт чорудуп турарлар. Бистер дыка хөй ажылчын айтырыгларны сайгарып чугаалаштывыс. Шиитпирлээр ужуруг айтырыгларны көрүп, элээн кажын Тываның Чазаа шыңгыызы-биле чедир ажылдаарын демдегледивис. Мындыг чымыштыг ажылдың түңнелинде чугула тудуг объектилерин кады акшаландыраарының айтырыгынга деткимче көргүзериниң азаашкынын алдывыс. Республикага келгеш, улуг ажылды кылганы дээш Ольга Юрьевнага өөрүп четтиргенимни илередип тур мен. Моон-даа соңгаар федералдыг яамылар-биле сырый харылзаалыг ажылдаар бис» деп түңнээн.

Адыгжы СААЯ.

Буян-чолдун чаа оран-бажың

Ольга Голодец биле Шолбан Кара-оол Кызылдың №21 уруглар садында.

Октябрь 1-де Тывага Россия Федерациязының Чазааның Даргазы Анатолий Медведев-тиң социал айтырыглар талазы-биле блоку харыылаар оралакчызы Ольга Юрьевна Голодец ажыл-агый аайы-биле кээп чораан. Ол бүгү республиканың үр үеде манап келгени болушкуну — перинаталдыг төптүн ажылдышкынынга киржиң, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле кады кызыл кожааны кезип, байыр чедирген: «Хүндүлүг эш-өөр! Бо чараш оран-бажың чүгө Кызыл хоорайны эвес, а бүдүн республиканы каастаан. Силерниң кызымаккай ажыл-ижиңер болгаш бедик мергежиңер ачызында чаа туттунган оран-бажың үр үеде ажылгалга туруп, буян-чолдуг болур болзун. Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының төлөптиг салгалдары маңаа төрүттүнүп, өзүмандыыр дээрзинге идеедиз». Байырлыг ажылдышкын соонда ТР-ниң кадык камгалал сайыды Орлан Донгак, төптүн кол эмчизи Шолбан Хоппа база эмчиниң ажылдакчылары Ольга Юрьевнаны эмнелгениң иштинче чалап, өрээлдерни сонунургадып көргүскен. Россияның чамдык улуг девискээрлеринде безин чок, амгы үениң тускай дериг-херекселдери-биле шиметтинген, арыг-силиг, чылыг, чырык өрээлдерни көөрге, магаданчыг. Ажылдаарыңа таарымчалыг байдалдардан аңгыда, маңаа бедик мергежилдиг специалистерниң ажылы чугула. Ынчангаш Ольга Голодец кабинет бүрүзүңе доктаап, эмчилер-биле далаш чокка чугаалажып, амгы үеде чүү-даа чаңгыс черде турбайн, хүн бүрүде сайырап, адыр бүрүзүңе янзы-бүрү технологияларны, чаартылгаларны ажылгап турар дээрзин сагындырып, мергежил доктаамал бедидерин сүмелээн. Ольга Голодец чаш уруглар болгаш иелерниң аразында өлүп-хораар чоруктарны эвээжедириниң аргаларын эмчилер-биле сайгарып чугаалашкаш, божудулга дузалаар системаның хөгжүлдесинге тус черниң Чазааның сонунургалдыын демдегледип, бодунуң тала-

зындан деткирин чугаалаан.

Кол эмчиниң клиника-эксперт ажылының талазы-биле оралакчызы Клара Дадар-оол-овна Күжүгет: «Сөөлгү үеде деңзизи четпес уруглар хөй төрүттүнүп турар. Ынчангаш бүгү Россияга перинаталдыг төптөрнү тургузары чөптүг. Бистин Тывада мындыг хевирлиг төптүн ажиттынганы — дыка улуг чедишкин, төөгүгө артар болушкун-дур. Чаа төрүттүңген чаштарны эгезинден тура, кадының байдалы экижириңге чедир аңгы-аңгы салбырларга хайгаараар аргалыг апарган бис. Национал төлөвилел езугаар алганывыс шынарлыг, амгы үениң негелделеринге дүүшкен дериг-херексел-биле ажылдаарга кайы хире эки түңнелдерлиг болурун чугаалааш канчаар. Ынчангаш бо төптүн тудуунга, ону дериинге акша-хөреңгини аңгылап, үүлени эчизинге чедирип, оран-бажыңны ажылгалче киригени дээш РФ-тиң Чазаанга, ТР-ниң Чазаанга улуу-биле өөрүп четтирип, бистин чаштарывыс кадык төрүттүнүп, улам өзүп көвүдесин деп күзедим».

Тыва Республиканың перинаталдыг төвү 1980 чылда үндэзилеттинген. Амгы үеде ында ниитизи-биле 170 орун бар. Төп 12 салбырдан тургустунган. Аргажок четпес деңзилиг чаа төрүттүңген уругларны азыраар, акушерниң гравитация кезишкенин чорудар, аарыглар тодарадырынга херек дээш ниитизи-биле 164 дериг-херекселдерни 2011 чылда садып алган. Чаа оран-бажыңны тудуу 2000 чылда эгелээн. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң перинаталдыг төптү чоорту ажылгалче кириер дээн шыңгыы негелдези-биле ажыл шуудаан. 2010 чылдың октябрь айда чаа төрүттүңген чаштарның реанимация, терапия салбыры биле чем блогун, а 2013 чылдың октябрь 1-де арткан ийи блоку дужаганы бо.

Кожууннардан иелерни үе-шаанда перинаталдыг төпче чорударындан иелерниң кижиниң болгаш чаш төлдүн кадыкшылы улуг хамааржыр. Ынчан-

гаш республиканың булуңнарында эмчилер-бидеоконференция таварытыр доктаамал харылзаа тайылбыр ажылы эгелээр. дээр бис дыка улуг деткимче дээрзин кол эмчи Шолбан Хоппа демдеглээн.

РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызы дараазында Кызыл хоорайның №21 дугаар уруглар садынга аалдап четкен. Ол тыва национал костюмнар кен улуг бөлүктүн уругларны куп алган. Ольга Юрьевна оран-бажыңны аажок чаптавышаан, чаа алгаш, оран-бажыңны көргөн. Ол эмчиниң өрээлдер доктаап, уругларның байданын дугаа эмчи сестразындан айткан. Күш-культура залы, релаксация, «дириг-булуң» өрээлдер дараа сонунургап, албан чери уругларның кижизидилгезин болгаш өөредилгезинге хажарыштыр чаа-чаа аргаларны ажылгап турарын, уругларны боттарының эрес-омак байдалын, хостуг алдынарын, талатылынын онзалап демдеглээн. Москва хоорайдан аалчы уруглар солун концертти бираалгадып, кады чурукка тартырып алган.

Ольга Голодецтин болган объектилериниң аразында Колхозная кудумчузунда Тываның күрүне университетинин өөредилге-лаборатория оран-бажыңының тудуу база бар. Ольга Юрьевна тудугну көргөн, ону тудуп турар организаци «Сельстройнуң» даргазы Сергей Сафрин-биле тодаргай чугаалашкан. Оран-бажың 75 туттунган, иштики ажылдар болган. Оларны доозарда негиз акшаландырышкын херек.

Дараазында ол-ла девискээрде ТывКУ-нуң бассейни О. Голодец сонунургаан. Аңаа студентилерден аңгыда, өскө даа чурттакчы чонну харадып, бассейнни идепкейиң ажылгаарын ол сүмелээн.

РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызының республиканың ажылы ТР-ниң Чазак Бажыңына болуп эрткен улуг хурал-биле доозулган.

Азияна ТАУ

Виталий ШАЙФУЛИН

тырттырган чуруу.

Өзүлдениң базымнары

КЫЗЫЛ – ШАГААН-АРЫГ: ЧАА ШУГУМ АЖЫТТЫНГАН

Улуг-Хем кожунунуң чагырыкчызы М.Анай-оол, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, «Тывасвязьинформ» ААН-ниң чиктине директору С.Хертек чаа харылзаа төвүнде.

Тываның кожуннарынга «курайлыгы үе-шаг» келген, Кызыл – Шагаан-Арыг аразында харылзааның волокну-оптиктиг шугуму ажыттырган. Шагаан-Арыг хоорайның 125 км, Улуг-Хем кожунунуң тургусканындан бээр 90 чыл болгаш байырлаан хүнде харыл-зының волокну-оптиктиг шугумун технологиялар езугаар шил үмелдерден кылган харыл-зы шугуму) улуг-хемчилер алган. Белекти ол кожунунуң чогуу төлөвилелге бодунуң 62 мил-лион рубль түнүг акшазын кири-тир. «Тывасвязьинформ» ААН-ниң.

Кызыл хоорайдан Шагаан-Арыг хоорайга чедир ханызы 1,2 км черге 32 удазынынгы волокну-оптиктиг шугумну 120 километрге шөйгөн. Амгы үеде волокну-оптиктиг кабельди кожун чаа харылзааның, Пенсия фондузунуң бажырының, миграция албаны-ның салбырының, №1 школань, рай эмнелгезиниң оран-саванынче кириген. Ону хей квар-талыг чуртталга бажыңнарынга харының талазы-биле ажыл ам-уру турар. Келир үеде ол шугум-кожунуң чоок суурларынче бары көрдүнгөн.

Оптиктиг кабель – аажок хей эзелерни, ооң иштинде дыка к черге мультимедий болгаш ио болгаш үн медээлерни чыдарының талазы-биле эң илгү болгаш эң сайзыраңгай технологиязы-дыр. Харылзааның хевирин ам шагаан-арыгжы-ның алганы ол. Волокну-опти-шугумунуң тудуунуң доозулга-га тураскааткан байырлыг езу-га Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бо болушкунуң ужура-зы Тывага аажок улуг, чаа технология езугаар шил бүдүмел-ден кылган шугумну Кызыл – Шагаан-Арыг аразында киригени кураайлыгы үен-шагның» бисте ил келгениниң бадыткалы-дыр эрин демдеглээн. «Юбилей-не холбаштыр Улуг-Хемге эки бердинер – деп, регионнуң туркузу чугаалаан. – Ындыг ил-үүлөңер дээш силерге аажок үп четтирдим. Харылзааның

амгы үедеги херекселдери чокта сайзырал чедип алыры болдун-мас. Ындыг арганы биске берди-ңер. Ол дугайында байырлыг ху-ралга ыяп демдеглээр мен. Ам эрге-чагыргаларның, ооң иштин-де муниципалдыг эрге-чагырга-ның кол сорулгазы, ол аргаларны чоннуң чаагай чоруунга ажыглаа-ры. Ол дээрге күрүне болгаш му-ниципалдыг ачы-дузаны чедирери-ниң эки шынары болгаш шалып-кын чоруу-дур. Чоокку үеде маңаа хей ачы-дуза чедирер төп ажыт-тынар дээрзинге идегеп тур мен, ынчан чурттакчылар документи-лер долдуруп алыры-биле оочурларга шак-шагы-биле иткележиш турбас апар. Бо болушкунга киришкен кижилер бүрүзүңе байыр чедирип тур мен. Ындыг төлөвилелди күү-седип шыдаар бүдүрүлгениң келир үези эки деп бодаар мен» – деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Шагаан-Арыгның харылзаа бел-динде волокну-оптиктиг шугум дерилгезин тургускан бичежек за-лынга Чазактың төлээлери, юбиля-ры кожунуң чагыргазы, харылзаа-ның хоочуннары, керээлиг органи-зацияның удуртулганы, партнерлар болгаш шугумнуң эзелери чыылган-нар. «Тывасвязьинформ» ААН-ниң чиктине директору Сылдыс Хертек Кызыл – Шагаан-Арыг аразында чаа шугумну кириген чорук чүгле хей кижилерниң өөрүшкүзү эвес, республика Чазаның, бизнестин болгаш кожунуң чагыргазының чо-гумчалыг кады ажылдажылгазы-ның төлөптиг үлөгер-чижээ-дир дээрзин демдеглээн. Хей санныг айтырыгларны, ооң иштинде чер-лерни тускайлаарын кандыг-даа саадал чокка Культура салгалын камгалаар албан болгаш өске-даа черлер-биле кады чоруттувус. Оон аңгыда республика Баштыңының харылзаачылар-биле ужуражып тургаш, муниципалитеттерге ха-рылзаа системаны сайзырадыры чугула сорулга болур дээр даалга-зы улуг салдарлыг болган.

Бо чаа ажыл-херектин эгелек-чизинге С. Хертек бодунуң оралак-чызы Орлан Серенни адаан. Ону ол чүгле бодап тыпкан эвес, күү-селдезин безин хандырып шыдаан. Орлан Маадырович республика-

ның күрүне шаңналынга төлөптиг деп, коллектив санап турар. Чүге дээрге Тываның болгаш Россия-ның демнежилгезиниң 100 чылы-ның бүдүүзүндө ооң сайзыралыга улуг салышкынны ол кириген.

Шугумну салып кожарының та-лазы-биле ажылды Красноярск крайның Курагино суурда «Связь-Стройкомплекс» КХН күүсеткен. Ооң удуртукчузу бистиң чаңгыс чер-чурттууус Василий Зыков, ол дыка хей чылдарның дургузун-да Сарыг-Септин харылзаа бел-динер удуртуп келген. Ол бүдү-рүлгө бодунуң хүлээлгезин хуусаа бетинде болгаш бедик шынар-лыг күүсеткен. Тывага база катап ажылдаары аңаа улуг ужура-зы болган дээрзин Василий Ми-хайлович демдеглээн. Чүгле амы-дыралының дыка хей кезин эрткен республикаже эл кээп турганы эвес, регионнуң сайзыралыга, а ол ышкаш элээн каш чыл эрт-кенде, демир-орук харылзаштыра бээр Тыва биле Курагино район-нуң аразында экономиктиг харыл-зааларны быжыглаарыга база са-лышкын дээрзин демдеглээн.

Оптиктиг кабель медээлер-ни чырыктың дүргени-биле демей дамчыдар. Дүрген дамчыдар ин-тернетти езулал үезинде-ле көр-гүскен. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ону дамчыштыр Томски-ниң күрүне университетиниң 4-кү курузунуң студентизи, Шагаан-Арыг чурттуг Буян Даржаа-биле харылзашкан. Ол аныяк кижилер оптиктиг харылзааның физика-зының болгаш техниказының та-лазы-биле мергежилде өөренип турар болгаш чаа шугумну үнелеп көргөн. Шолбан Кара-оол студент-биле чугаалажып, ооң өөредилге-зин сонургаан, төрзүн республи-казынче эл келир дээр Буяның сорулгазын Чазак Даргазы изи-биле деткээн. «Эр хей-дир сен. Кылыр ажылыгың хей эвесле» – деп аңаа чугаалаан. Республика Баштыңы бодунуң Кызылда хүлээп алышкын өрээли-биле база ха-рылзашкан.

Бо харылзааның артык күжү чүгле дүргенинде эвес, өртээниң чиик болуп турарында. Барык ийи катап чиик. Чаа дериг-херексел-ди кожунуң чагыргазының оран-са-вазының чоогунда девискээрлер-ге тургузарын чагырга даргазы Мерген Анай-оол аазаан.

«Тывасвязьинформ» ААН ре-гионда беш улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи, ол Тыва Республикада электри харылзааның башка-рыкчы оператору, дамчыдылга кы-лырының талазы-биле хей талалыг ачы-дузаны чонга чедирип турар. Ооң харылзаа четкизи бүдүн Тываны хөмө алган. Амгы үеде ук бүдүрүлгениң 33 муң телефон-нарын, Интернет четкизин 5 муң кижилер ажыглап турар. Республи-каның улуг үндүрүг төлөкчизиниң бирээзи. 2012 чылда республика бюджетинче бүдүрүлгө 54,5 млн. рубльди шилчиткен, 2013 чылдың сентябрь 1-ниң байдалы-биле 40,7 млн. рубль. Ында 500 ажыг кижилер ажылдап турар.

ТР-ниң парлалга албаны.

Арга-дуржулгазын ажыглаар

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол де-легейниң Улуг назы-лыг кижилер хүнүнүң бүдүүзүндө хоочуннар Григорий Ширшин бол-гаш Григорий Долгопо-лов олар-биле ужураш-кан.

Григорий Чоодевич Ширшин 1973 чылдан эгелээш 18 чыл дургузун-да СЭКП Тыва обкомун удуртуп келген. Григорий Николаевич Долгополов партия обкомунуң үлет-пүр килдизин хей чылдар-да удурткан, обкомнуң ийиги секретарына база ажылдап турган.

лазы-биле Тываның Чаз-аның күженишкенин чо-гумчалыг деп үнелээнер. Чижээ, ол демир-орук тудуунга, ажыктыг казымалдарның байлак курлавырын шиң-гээди алырынга хамаар-жыр.

Тываны баштап чо-рааннарның саналдары-биле чөпшээрешкеш, Шолбан Кара-оол Тыва биле Россияның дем-нежилгезиниң 100 чылын байырлаарыга белеткел-дин үезинде совет үеде тыва чоннуң төөгүзүн чөптүү болгаш шынны-биле көргүзери чугула

Григорий Ширшин биле Григорий Долгополов.

Мурнуку салгалдың дуржулгазын кичээнге-ге албайн барып болбас деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. Ону ам-даа хандыр өөренип көөр болгаш амгы үениң бай-далдарында дүүштүр ажыглаар херек. Тываның сайзыралының ийи аңгы үе-чадазын деңнестирип тура, хоочуннар социал-экономиктиг сорулгалар-ны шиитпирлээриниң та-

дээрзин демдеглээн. Ужуражылганы түңнөп тура Тываның Башты-ңы улуг салгалдың ол төлээлеринге республи-каның сайзыралы дээш кириген салышкынны дээш өөрүп четтиргенин илереткен болгаш ка-дык-чаагай болурун, аас-кежиин, амыдыралыга бүгү-ле эки чүүлдерни күзээн.

Төөгүлүг черниң курлавыры

Эрткен дыштаныр хүннерде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Шагаан-Арыг хоорайның тур-густунганындан бээр 125 чылын, Улуг-Хем районнуң 90 чылын демдеглээриниң езу-лалыга киржи чораан.

Республиканың удур-тукчузунуң санап турары-биле аларга, кайгамчык күш-ажылчы чаңчылдар-лыг район социал-эко-номиктиг сайзыралдың мурнуку одуруун элээр ужурулг. Ындыг курла-вырлар бар. Чижээ, Ха-йыракан суур ажыгы эвээш төпчүткен котельнаяларны бир дугаар солуп шыдаан. Суурну чылыг-биле хан-дырары дээш амгы үениң камналгалыг 3 модуль тургускан. Чаа котельнаяны Шагаан-Арыгга тудар деп турар, Ишти-Хем суурда чаа школа тудуу эгелээн.

Кожунуң келир үе-

зиниң дугайын чугаалап тура, Шолбан Кара-оол үнүш ажылын, үлетпүрнү, тудуг материалдарын, ту-ризмни сайзырадырының чугулазынга доктаган. Федералдыг М-54 авто-орукту мурнуу угланыш-кындан барыын угла-нышкынче өскертириниң перспективаларын база демдеглээн.

Улуг-Хем – чүгле Ты-вага эвес, оон дашкар бе-зин билдингир кижилер-ниң төрзүн булуну. Олар дээрге эртемденнер: Сат Шулуу, Владимир Очур, Каадыр-оол Бичелдей, Кара-кыс Аракчаа, чогаал-чылар: Степан Сарыг-оол, Сергей Пюрбю, Кызыл-Эник Кудажы, Виктор Көк-оол олар-дыр. ТАР-ның көскү удуртукчулары Адыг-Тюлюш Хемчик-оол, Адыг-Тюлюш Чүлдүм, Тываның амгы Баштыңы Шолбан Кара-оол база ол чер чурттуг.

gov.tuva.ru-дан.

Хымыс бүдүрүлгезин сайзырадыр дээш...

Каа-Хем кожуун «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелинде идеялар киржи турар. Кожуунун социал-экономикалык хөгжүлдөзүнө үлүүн кирип, херек кырында ажилдап турар 17 төлөвилелдерни кожуун чагыргазы деткип турар.

Оларның бирээзинге Суг-Бажы сумуунун девискээринде Марат Болай-оолович Салчактың удуртуп турары «Аржаан» көдөз ажил-агый бүдүрүлгө кооперативинин (КБК) хымыс фермазы хамааржыр. Ол 1992 чылда тургустунган. Бо ажил-агыйны Тыва АССР-ниң алдарлыг чылгычызы Болай-оол Бажы-оолович Салчактың салгалдары, ажил-төлү ажилдып, ачазының ажил-херээн уламчылап турарын демдеглээри чугула.

КБК «Аржаан» ол чылдарда турган «Совет Тыва» совхозтан 15 бе садып алгаш, ажил-чорудулгазын эгелээн. Эге дээрзинде тараа база тарып турганнар. Амгы үеде кооперативтин чылгызы 700 ашкан, ооң иштинде 90 ажил бениң 15-жин саап, хымысты ап турар. Марат Болай-оолович чылгы малдан аңгыда, 100 ажил бода, 1000 ажил шээр малды өстүрүп, кызымаа, эрескежээзи, тура-соруктуу, чүткүлдүү-биле өскөлөргө үлегерин көргүзүп келген. 2012 чылда хей чылгы малды өстүрүп турар мурнакчы чылгычы бооп республика Наадымынга чемпионнаш, өг-биле шаңнаткан. Ажил-агыйны уштап-баштаарына Лариса Болай-ооловна Чамдылайың кирип турар үлүг-хуузу улуг. Ол — Каа-Хем кожуунун, Суг-Бажы сумуунун хүндүктелдиг кижилеринин бирээзи, херээженнер шим-

Л.Б. Чамдылай.

чээшкининин идеякейжизи, Суг-Бажы суму чагыргазының даргазының оралакчызына, ооң соонда даргазына хей чылдарда ак сеткилдиг, үре-түнелдиг ажилдааш, «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атка төлөткөп болган.

«Аржаан» көдөз ажил-агый бүдүрүлгө кооперативинин ажилының дугайында Лариса Болай-ооловна мынчаар чугаалады:

«Суг-Бажы сумуунда Хая-Бажы деп черде малывысты өстүрүп, ажаап, карактап турар бис. Ак чемнерни: хымысты, сүттү, хойтпакты, саржагны, өрөмени, ааржыны, быштакты, тыва араганы белеткээш, Кызылда дыштаныр хүннерде бооп турар көдөз ажил-агый ярмаркаларына, кожуун төвүнге база сонугалдыг, чагыг

кирген кижилерге садып турар бис.

«Аржаан» кооперативинин ажилының угланышыны мал ажил-агыйы, кожуунун, республиканың чурттакчы чонун эт, сүт, сүттен болбаазыраткан ак чемнер-биле хандыраар бооп

дып-саардывыс. Эрткен чылга чедир Кызылда өкпе аарыгларының диспансеринге дугуржулга езугаар дужаап турдус. Бо чылын неделяда 200 литрини бүдүрүп келдивис. Бистиң хымызывыска колдуунда Кызыл хоорайның чурттакчылары сонугалдыг бооп турарын демдегеп каайн. Национал банк, «Меңги-Хая» кафези, «Бешсылдыс», «Сизим» садыглары күзелдиг-биле ап турар.

Шаг-төөгүден бээр хымыстың эм шынарлыын ада-өгбелеривис эки билер турган болгаш кадыын экижидеринге, камгалаарына болгаш быжыг-

бүдүрүлгө кооперативинде кижилер: бир чылгычы, бир саа, бир чылаачы болгаш дузалакчы демниг ажилдап турар. йШупту ажилды — шил чуурун, бустап хайындары этикеткаларны чыпшыраар савалап куткаш, аксын дуглаарына чедир хол-биле кылып турарывыстан бергелерге варжып тур бис. Ынчангаш кезим Тываның Чазаа, кожуун чагыргазы бистиң ажилымыс деткип, акша-хөрөңги дузалакчыны көргүзөр болза, ажилымысты амгы үеде дүүштү тургузуп, хымыс савалап куду дериг-херексел садып алар.

Хымыс өкпе аарыын эмнээринге, нерв системаны быжыглаарына, организмни катап тургустунарына, бүдүмелдер солчулгазын, ижин-баарны камгалалын бедидеринге чүрек-дамыр, тыныш органның ажилдаарын, ханның тургузуун экижидеринге дээш, өске-даа аарыгларны эмнээринге улуг ажилдузалыг база бактерияларга удур шинчил дээрзин сагындырып каайн.

лаарына ажиллап келген. Амгы сайзыраңгай үеде эртемденнер эртем-шинчилел ажилдарын кылып тургаш, хымыстың дузазы-биле аңгы-аңгы аарыглардан эмненип болурун херек кырында бадыткаан. Хымыс өкпе аарыын эмнээринге, нерв системаны быжыглаарына, организмни катап тургустунарына, бүдүмелдер солчулгазын, ижин-баарны камгалалын бедидеринге, чүрек-дамыр, тыныш органның ажилдаарын, ханның тургузуун экижидеринге дээш, өске-даа аарыгларны эмнээринге улуг ажил-дузалыг база бактерияларга удур шинчилиг дээрзин сагындырып каайн.

«Аржаан» көдөз ажил-агый

дыр. Бергелерге ундараа деткимче көргүзөринге бундуреп, хол дыңзыг ажилдап турар бис».

Чонун кадыын экижидеринге ажил-дузалыг, бундуреп ажил-херекти кылып, хей кижилерге ачы-дузанын чедир турар «Аржаан» көдөз ажил-агый бүдүрүлгө кооперативинин ажилдакчылары чаа-чаа чедиинкинерни адыкшылды, аас-кежикти, димчени күзеп, ажил-херек күзел-сорулгалары бүдүрүп чоруу чогуңгур болурун ийди каалыңар.

Адыгыз САА

Шончалай ХОВАЛЫҢЫН
тырттырган чуруктар

«Чалааты» бригаданың төлөвилели

Биче бүдүрүлгелерни чаартырыңче Тываның Чазаа улуг кичээнге салып турар. Тываның Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун Айыткалында «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелин республикада шуудаан деп болур.

Өвүр кожуунун 8 биче бүдүрүлгелеринин бирээзи — Ак-Чыраа сумуунда «Чалааты» бот-башкарылгалыг бүдүрүлгениң механизастаттыңан суген бригадасы. Бо бригаданың кол ажилы — мал чеми сугенни белеткээри. А Сарыг-Хөлде чайгаар үнүп чыдар сугенниң дүжүдү чылдың-на элбек болур. «Чалааты» бот-башкарылгалыг бүдүрүлгениң удуртукчузу — Олег Кончуквич Агбаан. Бо бригадаже көдөз ажил-агыйның тускай эртемниглерин, чолаачылар, трактористер болгаш малчылар хаара туттунган. Кожуунун болгаш тус черниң чагыргалары бригаданың суген белеткээр ажилын бурунгаар хөгжүдөр дээш чогуур хемчеглерни ап келген.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелиниң май

24-те эрттирген баштайгы делгелгезинге ак-чыраажыларның суген белеткээр ажилының дөзөвилели онзаланып көстүр болду. Тываның ырак-чоок булуңнарындан келген аалчылар-биле долган «Сүбөдей» спорт комплекзинин өргээзи каажангызындан-даа каас-чараш делгеттинген. Ында чүнү чок дээр... Оларның аразында сугенни белеткээр делгезинин чон дыка сонугаан.

Тывалар мал ажилдыг чон бис. Малдыг кижиниң кол айтыры — мал-маганның хүр ончаменди өзүлдези, чылдың эргилдезиниң аайы-биле семиртири, күскү үеде кышка мал чеминге сугенни белеткээр ажил хей.

«Чалааты» бүдүрүлгезинин удуртукчузу О.К.Агбаан суген белеткелениң дугайында кысказы-биле тайылбырлады: «Суген — малды турум азыраар үеде кол болгаш солуттунмас мал чеми. Бөдүүн мал чеминден бүрүлүг, арыг болгаш кургаг агаарлыг үеде кургаткан суген — бирги чергеде. 15-18 хуу шыктыг агаарга чашпанны кургадып тургаш, сугенни база белеткээр.

Ниити чемгириниң талазы-

биле эки белеткеттинген хоолулуг мал чеминге деңнежип турар, а витаминнериниң болгаш минералдыг бүдүмелдериниң талазы-биле олардан оранчок ажыг.

Сугенниң чемгириниң үезин ооң амданынын, ажыктыг бүдүмелдинин болгаш ижинге хайылгырынын талазы-биле тодараттынар. Ол шынарлар колдуунда-ла үнүштүң ботаниктиг тургузуундан, оларның өзүлдезинден, ажаап алган үезинден болгаш байдалындан, сугенни шыгжаан хуусаазындан болгаш байдалындан хамааржыр.

Сугенни ажаар үези

Сугенни эрте кезерге, ында ажыктыг бүдүмелдериниң, витаминнериниң болгаш минералдыг бүдүмелдериниң үези эрттир турупкан үнүштөрни кескеш белеткээнинден хей болур. Кезеринге эки үе — тараа чемишчилгезиниң сыпталыры, а чочак-тараа аймааның бүү ректелир үези. Үезинде кескен сугенниң бир эки шынарлы — ийги кезилдени магадылаар. Дириг амытаннарга ногаан чем

ни азы силюсту белеткеп алырын магадылап турар. Ол үеде кескен үнүс бүрүлгелерин быжыг кадагалап алыр, ооң ачызында мал чеминиң шынары экижири: бок үнүштөр үезинин чажып четтикпээнинден эвээш, а мал чеминиң чемгир шынарлы эки болур.

Ужу-кыдыы көзүлбес Сарыг-Хөлде чайгаар үнген сугенни мал ажилдыглар моон кезип алыр чаңчылдыг. Ынчангаш «Чалааты» бригадасы ажилын шуудаткан.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» — бо бөдүүн бол-

гаш ханы уткалыг сөстөрү артында бүгү деңнелдин үнүс ажилдары бар. Ол дээрге баараннар, ачы-дуза чедириткен болгаш туризм дээш, өске-даа Губернатор төлөвилели ажыг херекчи, эгелекчи чорукка — кызыгаар чок делгем орук. Көдөз ажил-агыйны сайзырадып, ажил болгаш келир үениң хөгжүлдөзүнө үлүүн кириштирип чоруур бүдүрүлгениң ажилына шуудап чоруй баарына идеялар бар.

Анисья ТЮЛЮ

Чурукту архивтен алыр

Россияның ОБЯ-ның Хамааты камгалалының хүнү

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

дуну тургустунганының болгаш сайзыралының улуг байыр-хамааты камгалалы октябрь 4-те байырлап турар. хүнде күрүне болгаш хамааты камгалалы чарылбас тудуш. плазында, ол тайбың үеде ниитилел амыдыралын хандыра-жиржи, өске талазында, ол үеде күрүнеге эргежок чугула турар ниити хоойлулар болгаш чорудулгалар езугаар ажил-организастап база сайзырадып турар. Хамааты камгалалдың нып турар чүүлү — күрүнениң камгалал күчүзүн быжыглаа-болгаш ажил-чорудулгазын боттандырырга бүгү чонуну,

күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органны-ның киржилгезин хандырап хевир болуп турар.

Байырлал хүнүнде республиканың хамааты камгалалын тур-гузарырга киржип турган бүгү хоочуннарга болгаш ажилдакчы-ларга, оларның төрелдеринге изиг байырың чедирип, өг-бүлениң чаагай чоруун, быжыг кадыкшылды болгаш эң чаагай чүүлдерни күзеп тур бис!

Тыва Республиканың Хамааты камгалал болгаш онза бай-далдар агентилелиниң директору Шолбан-оол ЧАНЗАН.

АМЫЛЫГ АМЫТАН АЛГЫРТПА, БУДУН ЭТ ÜРЕВЕ!»

ва Республиканың Ха-ааты камгалал болгаш йдалдар агентилелиниң ора-лакчызы-биле кыр деп даалга алгаш, чугаа үндүрүп алырын турган мен. Сөөлгү үеде даргалар-биле харыл-чугаалажырының бер-дум амы-хууда билир шала чигзинип турга-ыйнаан. Кажан Сайдаш Монгуш-биле ужу-бээримге, хар-назыны четкен, эвилең-ээлдек, аныяк кижиле болду. ээлинче чалап, үе-шагы болза-даа, мээң айты-мдан бужурганмайн, дугайында солуну кон-штырды. чыл үнүп, албаты чон чаа чылды байырлап кыштың тос-тос соо-нварь 2-де, Шамбалыг Монгуштарның өг-бү-хеймер оглу төрүт-бо өртемчейге чаяп чидиг үнү-биле медег-аа!» деп чаңгыландыр-ы. Ынчан ооң келир амыдыралын бүдүү-м-лама турган болза, кызымаккай, тура-со-салдыг сорулгазын-тер оол-дур» деп чугаа-ик. аштың ачазы — каң-а авазы — тыва дыл-ы, бүгү назынында-дун эртем-билиинче-алып, оларның төр-ээн-лының үндезиндерин-

Өвүр кожуунда кызыгаарда эрттирилге пунктузунуң эпиде-миолог эмчизиниң дузалакчызы кылдыр ажилдай берген. Аңаа ол эмчи кижиниң чымыштыг, амыр-дыш чок ажил-чорудулга-зының дугайында херек кырын-да билиишкенин билеп, кижилерге дузалаар күзели улам быжыккан. Удатпаанда Сайдаш-ты шериге келдирти берген. Аныяк, изиг чүректиг эр бодан-майн-даа, төр-ээн чуртунга ба-раан болуру-биле аъттаныпкан. Ниитилел-политиктиг байдалы нарын черлерге: Соңгу Осетия биле Ингуш Республикага 3 чыл дургузунда кызыгаар шеригле-ринге хайгыылчы болуп, шериг хүлээлгезин эрттирген. Шериг-ниң амыр эвес, кадыг-дошкун чылдары ооң мөзү-бүдүжүн үрээр хамаанчок, улам дадык-тырган. Ооң аңгыда Тываның ховар оолдарының бирээзи, төр-ээн чонунуң чоргааралы Сергей Күжүгетович Шойгунуң ат-алдары, үлегер-чижээ Сай-дашка улуг салдары чедир-ген. Ол шеригге тургаш, Сергей Шойгунуң допчу намдары-биле бирден бирээ чокка таныжып, солун-сеткүүлден ооң ажил-агыйының базым бүрүзүн хай-гаарап, чаңгыс чер-чурттуунуң езулуг бердинген кижизи апар-ган.

Шериг хайгылының ажилы ыңдыг: соок, изиг-даа дивейн, тайга-таксыл кезип, ай-айы-биле чоруп каар. База бир ын-дыг үнүүшкүн бетинде Сайдаш-тың бир эжиниң ишти аарый берген. Аңаа чүгле аары-рын намдадыр эмни бээр чогумча чок, чүге дээр-ге ол «согур шөйүндүлөй» бергенинден, ону үнүүшкүнче алыры болдунмас деп ол түңнээн. Ынчан Сайдаш-тың эмчи билиглери, кич-ээн-гейли бир кижиниң кадык-шылын, харын-даа амы-тынын камгалап кааны чадавас.

Шериг соонда 2008 чылда, Сайдаш чуртунче чанып келгеш, Тыва Республиканың Хамаа-ты камгалал болгаш онза бай-далдар агентилелиниң специа-лизи болуп ажилдай берген. Мооң-биле Сайдаштың камга-лакчы болур күзели бүткен. Ол ажил-ижинче долузу-биле шымнып кирипкен. Акша-ша-лыңы эвээш-даа болза, ынак мергежилиниң эге чадаларын эртип, арга-дуржулгалыг хоо-

чуннардан өөренип, агентилел даргазының ора-лакчызынга чедир депшии бергени бо. Ооң ажилы депшилгеден өске, амы-дырал-чуртталганың оңмас че-чээ ынакшылды база сөңнээн. Бо-ла адырда ажилдап турар кыс-биле Сайдаш доңнажып, өг-бүлө одаан кыпсып, чап-танчыг кыстыг, окпан-чикпен оолдуг-даа болган. Ооң ажи-төлүнүң кижизидилгезинде кол дүрүмү: бодунуң ат-алдарың-биле, аажы-чаңың-биле, кы-лып чоруур херектериң-биле чандыр баспас үлегер бол! «Амылыг амытан алгыртпа, бүдүн эт үреве!»

Сайдаш Викторовичиниң коллективинде аныяктар хөй, оларга ол аажок шыңгыы, бер-ген даалгаларының шынарлыг болгаш дүрген күүселдезин негээр удуртукчу. Ажилды күү-седир бетинде херек кырынга боттандырап уjurлуг тодар-гай сорулганы салып, кажан ооң күүселдезин чедип алгаш, улаштыр оон-даа бедик, нарын сорулгалары салыры уjur-ут-калыг, түңнелдерлиг болур деп дүрүмге Сайдаш чагыртып ажил-дап чоруур. Чогум ажилдан дашкаар ол ойнап-хөглээр-инге, спортчу маргылдааларга кир-жиринге ынак. Ынчангаш бо-дунуң ажилдакчыларын база аңаа чаңкытырып алган. Олар массалыг хемчеглерге доктаа-мал киржип, шаңнал-макталдыг черлерни ээлеп турар.

Сайдаш-биле чугаалажып ора, ооң ишти делегейиниң байлаан, амыдыралче чиге көрүштүүн, быжыг туруштуун кижизе эскер-бес аргажок. Аңаа чергелештир тыва дылга чугаалаарының че-чен-мергенин кайгадым. Ындыг болур-даа уjurлуг, чүге дээр-ге Сайдаш өгбелериниң төөгүзүн, тыва езу-чаңчылдарын, культу-разын дөзүндөн билер, оларга дая-ныр болза, езулуг мөзү-бүдүштүг кижизе хевирлеттинер деп санаар. Сайдаш Монгуштуң: «Төр-ээн че-римниң ылап ээзи мен, ынчангаш мээң девискээримде бар үнүш, суг, даш, амытан, кижизе бүрүзү дээш харысалгалыг, оларга онза хумагалыг болуп, бурунгаар хөгжүлдө дээш ажилдап-чурт-таар уjurлуг мен» дээн сөстери-биле бижээн чүүлүмнү доостум.

Азияна ТАУ.

Айдың КУУЛАРНЫҢ тырт-тырган чуруу.

ОБЯ сагындырып тур

Оваарымчалыг болуңар!

Оттун айыыл-халавын чугаалаар болза, кижизе бо-дунуң от-биле оваарымча чок чоруундан боттарывыс-тың эт-хөреңгивисти-даа, бажың-балгатты, машина-ларны чидирип, мырың-ай амы-тынывыс болгаш кадыкшылывысты айыыл-га таварыштырып чоруур бис. Чыл эгезинден тура республиканың девискээр-ринге 365 өрт демдеглет-тинген, оларга 15 кижизе амы-тынындан чарылган база 29 кижизе кемдээн бооп турар. Өрттерниң чедирип турар когаралы база улуг.

Өрттер кайда болуп тура-рыл? Машиналар, дачалар, чунар-бажыңнар, гаражтар, чуртталга бажыңы, садыглыг бажың, мал кажазы, сиген дээш, чүү-даа өрттенип турар.

Август-сентябрь айларда малчыннар-даа, мал тудуп амыдырап чоруур чон сиген, тараа база мал чегин курла-вырлап эгелээр үе. Ынчал-за-даа сиген кажаларында база-ла өрттер бо-ла өөскүп, ажил-агыг когаралды че-дирип турар.

Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал суурга сентябрь 29-та 4 тонна сиген өрттенген. Эр-тенинде Тандының Балгазын суурунга Рабочая кудумчузун-га кажалаа 6 тонна сиген отка алыскан.

Мындыг каражалыг бо-луушкуннарны болдурбайн, өрттерден сигенни база мал чегин кадагалап алыры-би-ле күскү үеде республи-ка девискээринде «Сиген» деп профилактиктиг опера-ция эгелээн. Кожууннарда өрт ажилдакчылары бажың бүрүзүн кезип, ырак малчын аалдарже үнүп, өрт айылын-га хамаарыштыр тайылбыр ажилдарын, хыналдаларны чорудуп турар.

Хүндүлүг чонувус, өрт деп коргунчуг хай-халапты бол-дурбазы-биле от-көс-биле оваарымчалыг болуп, өрттүн айыыл чок чоруунуң дүрүм-нерин сагырын сагындырды-выс. Сиген белеткели дээр-ге дыка улуг болгаш хөй күш үндүрер ажил, ынчангаш бо-дунуң кызыл күжүңер-биле белеткээн малыңарның кыштаар чегин кадагалап, ону отка алыспайн таптыг шыгжап алырын сүмелээр-дир бис. Ылаңгыя бичии уругларны хайгаарал чокка арттырбайн, көскү черлерге от болгаш отка айыылдыг чүүлдер сал-баңар! Сиген шыгжамырла-рының черлерин өрт айыы-лындан камгалап, боттарыңар серемчилелдиг болуңар!

Снежана ШОЙЗАТ,
Республиканың ХК бол-
гаш ОБ агентилелиниң
информация бөлүүнүн
даргазы.

ЧОНУ-БИЛЕ БАЙЫРЛААН

Репортаж

Сентябрының 29. Тываның Арзылаң мөгези Маадыр Монгуштуң 45 харлаанынга тураскааткан хүреш маргылдаазы. Агаар-бойдус соок, хадып, чаыстап турар хүн турза-даа, национал парктың «Хүреш» стадионунга бо оюнга ынак көрүкчүлөр чыгып келген. Спортка ынакшылы, мөзү-бүдүштүү база чаагай сеткилдиг биле хөйүнүң хүндүткелин чаалап алган алдарлыг мөгевиске байыр чедириксээн хүрештиң езулуг мөгейкичилери-дир.

Хоорайның № 2 поликлиниказының эргелекчизи, эмчи Валерий Самбылдаевич Ховалыг маргылдааның организастыг кезээн холга ап, башкарыкчылап, тайылбырлап чылап тур. Чоок өңнүү чораан Конгар-оол Ондарның ажил-херээн ол төлөптүг уламчылап турары бо. Спорт талазы-биле албан-дужаал эдилээн удуртукчулар бар-даа болза, бо хүреште хүндүткелдиг олуттарда чаңгыс-даа улуг дарга чок боорга, көрүкчүлөр элдепсинип ор. «Улуг мөгениң юбилейинде канчап даргалар байыр чедирип келбээн чоор?!» — диип органын дыңнадым. А чогум төрөл аймаандан, чер-чуртундан, спортчу эш-өөрүндөн байыр чедириишкннери арбын болганы өөрүнчүг. Чадаана хоорайдан ат-сураглыг «Челээш» бөлүүнүң ыраажылары дириг хөгжүмү-биле аян тутту.

Көрүкчүлөр аразында чарлааны ояар улуг мөгелер хүрежи деп бодааш чедип келгеннер бар болдус. Өске-

рилгелер болу бергенинден улуг мөгелер хүрежи субботада болуп каапкан чүве-дир, ынчангаш бөгүн хоочун болгаш аныяк мөгелер ийи аңгы бөлүккө чарлып алгаш, хүрежир. Улуг-Хем кожууннун байырлалдары мындыг өскерилге болдурарынче албадапкан хире.

Эрткен чылгы хоочуннар хүрежинге шүүлген Владимир Ооржак (Өвүр) база аныяктар хүрежинге шүүлген Мерген Монгуш (Таңды) олар маргылдааның тугун киискидип үндүрүп, Тыва Республиканың Ыдык ыры чаңгылган соонда хүреш-даа эгеледи.

Хоочун 16 мөге, аныяк 90 ажыг мөгелер оюнун деңге эгеледи. Хоочуннар хүрежиниң баштайгы салыында Амир Ондар (Сүт-Хөл) биле Павел Мандыт таварышты. 48 харлыг Ондар 61 харлыг акызы Мандытты октап кагды. Арзылаң мөге Иван Хураган биле Чаа-Хөлдүң сураглыг мөгези Николай Бяков таварышкан. Арзылаң мөге удурланыкчызын иштинден мундурар дээрге алыспайн турда, хенертен тепкеш, ойтур октап кагды. Арзылаң мөге Алексей Хомушку биле Ак-Довурактың хоочун мөгези Игорь Ондар дыка-ла үр тутчуп келди. Аай-дедир хончу соонда кажык тырткан. Тудуш Хомушкуда болган. Удурланыкчызын ол көдүргөш октаар бодаан-на боор, ынчалза-даа боду ишкээр олур дүжүп кагды, тайган чадавас. Арзылаң мөге Амир Монгушка Кызылдан Алексей Салчак ша-даа четпейн октатты. Өвүрдөн Владимир Ооржак-

тың адаанче боду халып кире бергеш, Любомир Лапчар бастырып кагды. Баян-Таладан Каң-оол Кара-Сал Сүт-Хөлдөн Геннадий Кара-Сал үр-ле демисештилер. Адак соонда хончулаштырып каарга, тудужун салыпкаш, Каң-оол Кара-Сал кагдырды. Тес-Хемден Василий Чалзыр удурланыкчызы Олег Сарыглар дезип турдала, сегирип алган соонда чая соп дүжүрдү. Хоочуннар хүрежинге үш катап үжүүлешкен Иван Тежит (Өвүр) бо удаада Би-Хемден Шолбан Номчатка октадыпты.

Ийиги салыг. Сес мөге арткан. Иван Хураганны Игорь Ондар доңгайты идип каапты. Амир Монгуш Шолба Номчатты чыыра тырткаш, ойтур октаан. Василий Чалзыр Ооржак Владимирге удур арга ажыглааш, угбайн барып, боду бастырып каапты. Геннадий Кара-Салды Амир Ондар де-

гелээш, октаан.

Үшкү салыг. Амир Монгуш Амир Ондарны дораанна октап кагды. Владимир Ооржак биле Игорь Ондар ал-шаа төнгүже тудушкан. Дөрт хончуже кириптерге, чиик адак болгаш хар-назыны шала аныяк Игорь Ондар октап алды. Владимир Ооржак дээрге Наадым хүрежинге бир катап Геннадий Монгуш шүглүп турда, үжүүлешкен мөге-дир ийин. Игорь Ондар дээрге Ак-Довурактың АТБ чолаачызы, мөге, бут бөмбүкчүзү. Чолаачылар хүнүнде хүрешке та чеже катап шүгген мөге.

Дөрткү салыг. Арзылаң мөге Амир Монгуш-ла шүүр дээн-дир диип олурустата, хеп-хенертен Игорь Ондар бөөлдээш, октап кагды. Хоочуннарның чемпиону илерээн.

Ол аразында аныяк мөгелер хүрежи база доозулган, чүге дизе хоочун, арга-дуржулгалыг мөгелер аразында бот-боттары душчуп, бирде бирээзи, бирде өскези октап турган болгаш, кончуг таваар, далаш чок хүрежир. Аныяктар сыр дедир, эң дүрген, аваангыр, удур-дедир арга ажыглап, шалып хүрежир. 16 мөге биле 90 ажыг мөгениң деңге доозулган чылдагааны ол.

Таңдының Мерген Монгуш база катап шүүлген. Номчукчуларывыска 12 аныяк мөге арткан салыгдан бээр сонуургадып көрейн. Ынчан онагларын Амыр-Санаа Соян (Сергей Ондар), Арат Монгуш (Шойдук Сүбедей), Мерген Монгуш (Дозураш Салчак), Сайын Мижит-Доржу (Роберт Сат), Аржаан Монгуш (Начын

Донгак), Ондар Орлан (Баазан) олар октаан. Мөге Тайганың шыырак дээн мөгези Дозураш Салчак бөскө-даа 12-нч санынче мөгелерге Маадыр Кавааны кай шаңналдарны тывысты.

Алды мөге артканда Монгуш (Арат Монгуш), Арат Монгуш (Сайын Мижит-Доржу), Ондар (Амыр-Санаа) олар онагларын чидиг деп октап алганнар.

Үш мөге артканда шыырак мага-боттук Арат Монгуш (Чөөн-Хемчик) Мерген Монгуш душкан. Оргу-Шөлге болган хүр база иелээ арткан турган чаап турда, олар иелээ турза-турза, Мерген Монгуш леп каан. Ам база иелээ дүкелгени бо. 90 килограмм дүкелг Аржаанны Мерген Монгуш көдүргөш, өрү көрүндүр кагды. Орлан Ондарны Мерген Монгуш балдырлааш, октады. Аржаан Монгуш биле Ондарны салыптарга, Аржаан тиилеп каан. Ынчалдыр Мерген Монгуш шүүлген. Аржаан Монгуш үжүүлешкен. Орлан Ондар 3-кү черни алды.

Акша шаңналдарын бот хой, сергелерни тиилекчи Маадыр Монгуш тывысты. Дияда өөренип турар хуура деткимче кылдыр чондан акша-төгерикти ол Камчы эргелелиниң төлээзи Буякка хүлээди берди.

Маадыр Кавааны дөзээр мөге оолдарывыс дүр деп чоргаарланып чыгыс. Олар база мөге акылы биче сеткилдиг кижилер бол күзенчиг-дир.

Светлана ДАЧЫН

АВЫРАЛДЫГ АРЖААН

Үстүү-Дөргүн аржаанынга бир-ле дугаар барып, тос хонук иштинде аңаа кирип, кадыкшылым быжыктырып алдым. Баштай чеди хонуктуң путевказы-биле чылыг бажыңга хонуп, поварывыс Лопсан Алдын-кыстың белеткээни кедергей амданныг чемин хүнде дөрт катап чип, соок аржаанга мага-ботту сергедир кактырып, изиг хүнге дөгеленип, чыргала турдум. Ук аржаанга Сүт-Хөлдүң болгаш ол чоок-кавының көшкүн чону шагдан тура чайын кирип, кадыын быжыктырып келген. Ол аржаан кижиниң нервизин, чүлдү-чүрээ, чүстерин, ниитизи-биле мага-боттуң кадыын быжыглаарынга дендии дузалыг.

Бо дугайты тоолчургу чугаа бар. Оон ырак эвесте, Кызыл-Тайга эдээнде Кара-Суг деп хонашка шаг-шаанда бай кижиниң ажы-төл чок уруу чурттап чораан чүве-дир. Оон назыны үжен дөрт хар чеде берген. Төлзүрээ херээжен Үстүү-Дөргүн

аржаанынга кирген соонда уругланып эгелээн. Назы-хар дөгүгүже он дөрт ажы-төлдү божуп, аас-кежиктиг ие болган. Ол шагдан бээр ук аржаанның ат-алдары бүгү Тывага тараан. Үстүү-Дөргүнге совет үеде бажың-балгатты тудуп, күш-ажылдың тергиннерин, тускай эртемниглерни, аарыг-аржык, кырган-дигең кижилерни эмнеп, кадыын «каңнап» турган.

Мен аржааннап турумда кады ажылдап чорааным башкы дунмам Кызылдан келди. Ол өрээлге кирип кел сал-ла: «Бо аржаан мээң төрөөн черимниң хайыразы ышкажыл. Меңээ дузалаар боор дээш идегээш мында келдим» — диди. Шынап-ла, каш хонук иштинде ол сегереп, «мага-бодум, ооргам изиңейнип тур» деп хөлчөк өөрүп, хөөрөп турду. Элээн кадыр баалыкче даянгыштыг кады үнүп, Кызыл-Тайганың эдээнден Сүт-Хөлдүң делгемнерин магадап көрдүвүс-даа. Чажында анай, хураган кадарып чораан черлерин-даа көргүстү. Ол кончуг берге аарыгга таваржып, барык чыл иштинде чартыктап чыткан кижилер чорду.

Үстүү-Дөргүн аржаанының ол-бо талазында тайгаларда чаражы кончуг чингир ногаан чавыс пөштерден тоорук үнген. Сес ай эгезинде мелдер сайлай берген. Чогум тайгазында ол үеде ак сай. Бичии оолдар ыңай-бээр халышкан соонда тооруктап эккээр чорду. Бай-Тайганың Шивилиг аржаанынга турган чамдык оолдар ышкаш,

”

Үстүү-Дөргүнге совет үеде бажың-балгатты тудуп, күш-ажылдың тергиннерин, тускай эртемниглерни, аарыг-аржык, кырган-дигең кижилерни эмнеп, кадыын «каңнап» турган.

пөш будуун сый сокпас, угааныг оолдар болду. Төрөөн черин камнаар, даарта хүннү бодаар.

Үстүү-Дөргүннүн аржааны Кызыл-Тайга эдээнден дүн-хүн, кыш-чай чок агып үнүп чыдар. Дагның иштинде та чеже янзы эм шынарлыг бүдүмелдер бар чүве. Ону курорт талазы-биле тускай эртемниглер тодарадыр. Амдыызында аржаанда радон Шивилигден эвээш эвес, харындаа оон күштүг деп санап турар. Аржаанга алды ай төнчү-

зүнден эгелеп сес айны орайтадыр кактырар.

Үстүү-Дөргүнге чиик хөлөзи-биле кирип турарын бижээн мен. Чамдык кижилер ону ажыглап, ажы-төлүн чииледир эдертип алгаш, оларын халас чемгерип турары кончуг эпчөк чорду. Чаш-даа, улуг-даа кижилер чем чокта хоржок, Үстүү-Дөргүнде халас чемненир интернат чок

руулуг. Ындыг-даа бол, көк баштыг ирейлер аңа тарга үлегер-чижектег бот ужурлуг. Аржаанга арага турар кижилер оран-танды ээзин, оон иштинде аржаның ээзин, долгандыр чон база бодун боду хүндүлээш ол-дур.

Кызыл-Тайганың Үстүү-Дөргүн аржаанынга кижилер чүнү көрүп билгенимин, кайында бодалым ыңдыг-а адак сөөлүндө аржаан жыңга саң салырын кыны билер. Ындыг-даа бол, езулалды кылып тура, чам кижилер артыш чокка отуруп, чеминиң дээжизин салып турар чорду. Сан дээрге гыт дылда артыш дээни оол чокта чеже-даа отчулаш салып саң эвес-тир. Мону ылаң аныяктар билзе чогуур-ыңай чаламаны ыяш бүртүр баглап болбас, кургай болу ону баглаар тускай черини жаанда белеткеп каан. Үстүү-Дөргүнге база катап ужура кыже, менди-чаагай.

Монгуш БАЙЫР-ОО
Тыва журналистканын
хоочун

Ичээнге — уругларның эрге-ажыы

Эрткен неделяда ТР-нің Дээди судунун даргазы Александр Кликушиннің киржилгезин биле семинар-хурал болуп эрткен. ТР-нің Дээди судунун даргазының оралакчысы Алекмаа Салчак семинарны ууртуп эрттирген.

Хуралдың темасы — назы чет-жериниң эрге-ажыын камгалаарга олорго чөптүг дузаны берери. Хемчегге район судьяларынан аңгыда, РФ-тиң Суд тавтарының албанының Тыва республикада эргелелиниң удур-дунуң оралакчысы Г. Михай-Тыва Республикада уруглар-эрге-ажыының талазы-биле эргелиг төлээ С. Аракчаа, өг-бүлө болгаш уруглар-териниң талазы-биле аген-тиниң даргазы Н. Ховалыг, саянын Дээди судунун дар-дын оралакчысы С. Доможа-дзш, оон-даа өске чалаткан-дар киришкен.

Семинар өөрүнчүг болууш-ун эгелзэн. ТР-нің Судьялар-елиниң даргазы А. Егоров-иң Дээди судунун судьязы-иң Соскалга судьялар ниити-гезиниң органнарынга үре-диг ажилы дээш ТР-нің-дар чөвүлелиниң хүндүлел-ин тывыскаан.

ТР-нің Дээди судунун судья-иң Любовь Дамдын назы чет-жериниң эргелерин камгалаа-р дугайында нарын херек-и суд арга-дуржулгазында-ар көрүп турарын чугаа-и назы четпээннер талазы-би-и-ларның эрге-ажыын камга-и-нын дугайында делегейниң-и-ройлу актыларын хүлээп ап

РФ-тиң Дээди судунун даргазы Александр КЛИКУШИН.

зин казып турары шын эвес дээр-зин судья Любовь Дамдын чугаа-лаан. Социал ажилдакчылар өске аргаларны база өөренип көрүп, ада-ие хүлээлгезин күүседир эрге-зин түр када соксадыр азы шуут казыттырган болза, катап тургу-зар дээн чижектиг айтырыгларны барык көдүрбейн турар. Мен бо-даарымга, ындында-ла берге бай-далдыг өг-бүлөгө бүгү талалыг дуза-деткимчени чедирери чугула болгай. Чүнүң-даа мурнунда уруг-ларның күзели, оларның сонуур-галдары кол черни ээлээр ужу-луг.

Суд арга-дуржулгазындан бир херекти көрээлиңер. Уруг-ларның ачазының судче кири-ген билдиришкенинде олар-ның авазы арагалаар, доктаамал ажил чогуңдан нотариус (доку-

судче дамчыткан. Билдингени-би-ле алырга, ук хамааты ооң мур-нунда кижиниң амы-тынынга, ка-дыыңа аар хора чедиргени дээш шийиттирип, хосталгазын казытты-рып чораан болган. Суд бо хе-рекке хамаарыштыр хамаатының дилзэн хандырбаан.

Ийи кады төрзэн уругларны азырап алган Донгак оларның би-рээзин шалың акшазының эвээ-жей бергени-биле азыраарын-дан ойталаан билдиришкенини кириген. Агентиел бичии оолдун угбазы, даай-авазы-биле кады чурттаксаар күзелин өөренип көрбейн, Донгактың билдириш-кини хандыраары-биле судче дамчыткан. Бо удаада база ук ди-легте суд ойталаан.

Үстүнде демдеглээн агенти-елдиң удуртукчузу Наталья Хо-валыгның чугаалап турары-биле алырга, өг-бүлөдө уругну төрзэн кырган-авазы, кырган-ачазы азы-рап алып күзелин илереткен бил-диришкенин көвүдөп турар. Бир кырган-ава уйнуун азырап алгаш, ол уруу ийи дугаар божуп-тарга, ие капиталын алыры-би-ле, уйнуун катап уруунуң адынче кылдырар деп турар. Бо оюн эвес ышкажыл? Ынчангаш бо талазы-биле шыңгы боданыры эргежок чугула дээрзин Наталья Хо-валыг чугулалал демдеглээн. Алек-сандр Кликушин маңа хамаа-рыштыр база бодалын илерет-кен. Ооң чугаалап турары алырга, төрзэн кырган-авалар уйнукта-рын азырап турары шын эвес. Бир эвес уруу арагалаар болза, уйнуун бодунуң адынче кылдыра-рып шүүдөвейн, анаа азырап, ка-рактап чоруур болгай.

Бир нарын айтырыг — өскүс уругларны бажың-балгат-биле хандыраары. Өскүс уругнуң бай-далын өөренип көргөш, чурт-таар оран-сава-биле хандыраарын суд шийтпирлээр. Ынчалза-даа оларны хары угда чурттаар ба-жың-биле дарый хандыраары бол-дунмайн турарын билир бис. Ха-касияның Дээди судунун төлээзи С.Доможаков бо айтырыгга ха-маарыштыр мынчаар чугаалаан: «Уругну чурттаар оран-сава-би-ле хандыраар дугайында судтуң шийтпири бар болганда, кандыг-даа арга-биле күрүне ол шийт-пирни күүседир ужурулуг. Уругга, шынап-ла, бажың херек, ооң чурттаар байдалы берге дээн түң-нелди үндүрген болгай бис. А күрүне, бодунуң ээлчээнде, арга-ларны дилеп тып, судтуң шийтпи-рин күүседири албан».

РФ-тиң Дээди судунун даргазы Александр Кликушин назы чет-пээннерге хамаарыштыр херек-терни сайгарып тургаш, далаш-биле шийтпир үндүрбейн, бай-далды бүгү талазындан өөренип көөрүн судьялардан дилзэн.

Семинар-хурал судьялар-га, иштики херектер органнары-ның ажилдакчыларынга, социал ажилдакчыларга өөредиглиг болган. Олар боттарының санал-оналын солчуп, ажы-төлдүң со-нуургалдарын камгалаары-би-ле кандыг аргаларны ажыглаар болза эки дээрзин база катап сайгарып чугаалашкан.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Улуг орус шүлүкчү Сергей Александрович Есенинниң төрүттүнген хүнүнге

Харамдыгып номчуп чоруур

Улуг орус шүлүкчү кимче болган. Бир дугаар Сергей Есенин 1895 чылдың «Радуница» деп шүлүкте-октябрь 3-те Рязань об-лазының Константиново үеден бөгүнге дээр ооң чо-суурга төрүттүнген. Бичии Сережаны ийи харлыындан-на амыдырал байдалы шы-далдыг кырган-ачазы, кыр-ган-авазы ажаап каракта-жып өстүрүшкен. Башкы болзун дээш олар уйнуун хүрээ школазынче кирип-каан. Ынчалза-даа оол аңаа сонуургал чок болга-нындан дооспаан. Элээди назынында-ла ооң чогаал-га, шүлүк бижиринге сал-лым-чаяаны көстүп келген. Көдээ амыдырал, ооң кай-гамчык чараш бойдус-чу-румалы келир үениң улуг шүлүкчүзүңге чогаал оруун ажыдарыңа идегелдиг дет-

Сергей ЕСЕНИН
(1895—1925)

Ыглап, кый деп, халактап чоор — бүгү чүве
яблоньнар ак ыжы ышкаш, эстип тоглаар.
Оңушкуннуң алдын шывыын эштивиттим,
ол-ла-дыр ам — чалыы үем катап келбес.

Хыраалыг соок дидиреткен күжүр чүрээм,
шапкыландыр согарыңның ховартаанын.
Чаңгай чаткан хадың ыяш ораны-даа
кызыл-даван улчуурунче дуурайлавас.

Тояашкынның сүлдө-чолу, көңгүс ховар
домак-сөзүм оду-көзүн кыпсып чор сен.
Олчаан читкен омак-сергек, арыг бодум,
оттуг караам, савазырап, саамчаан хөңнүм!

Ам-на хамык күзелдерим тыртымналды.
Амыдырал, таанда-ла дүжүм сен бе?
Аткан даңда дадырадып, часкы шагда
ягаан аъттыг халдып эрте берген дег мен.

Черде бис-даа дөгеревис чоруй баар бис.
Чес дег бүрү клен ыяштан саарлып тур.
Өлүп каар дээш чечектелир бүгү чүве,
йөрээлим бо: кезээ мөңгө өлчейлиг бол.

Эрткен-даа бол, шуут-ла эртпээн чуртталгавыс
эрткенин-даа суваразын чугаалаай мен.
Кайгал-орлан, калчаа-тенек мээң бажым,
кандыг хайга чыгадып-ла келгениң ол?

Ыглап, кый деп, халактап чоор — бүгү чүве
яблоньнар ак ыжы ышкаш, эстип тоглаар.
Оңушкуннуң алдын шывыын эштивиттим,
ол-ла-дыр ам — чалыы үем катап келбес.

Хыраалыг соок дидиреткен күжүр чүрээм,
шапкыландыр согарыңның ховартаанын.
Чаңгай чаткан хадың ыяш ораны-даа
кызыл-даван улчуурунче дуурайлавас.

Тояашкынның сүлдө-чолу, көңгүс ховар
домак-сөзүм оду-көзүн кыпсып чор сен.
Олчаан читкен омак-сергек, арыг бодум,
оттуг караам, савазырап, саамчаан хөңнүм!

Ам-на хамык күзелдерим тыртымналды.
Амыдырал, таанда-ла дүжүм сен бе?
Аткан даңда дадырадып, часкы шагда
ягаан аъттыг халдып эрте берген дег мен.

Черде бис-даа дөгеревис чоруй баар бис.
Чес дег бүрү клен ыяштан саарлып тур.
Өлүп каар дээш чечектелир бүгү чүве,
йөрээлим бо: кезээ мөңгө өлчейлиг бол.

Николай КУУЛАР очулдурган.

2012 чылда бистиң республикага ада-ие эргезин казыырының талазы-биле 299 хе-ректерге шийткелди үндүрген. 2011 чылда бо талазы-биле 316 херекти көргөн.

байдалдың чидиин хере-турар. РФ-тиң Конститу-и езугаар өг-бүлөгө болгаш-арга күрүнениң дузанын-ер, оларның эрге-ажыын-и сонуургалдарын суд тавар-и камгалаар.

ва Республиканың судтары-ажыл-чорудулгазының түң-рин алырга, ада-ие эрге-ажыып, уруг азырап алып, ар оран-сава айтырыглары-и четпээннерниң ортузунда-и нептереңгей болуп турар. чылда бистиң республикага-и эргезин казыырының та-биле 299 херектерге шийт-үндүрген. 2011 чылда бо-и-биле 316 херекти көргөн. ларның чугаалап турары-алырга, уругнуң сонуургал-и оон өске камгалаар арга-дан, нарын таварылгаларда-и эргелерин казып турары-үңнелинде, сөөлгү 5 чылда-и ада-иеге хамаарыштыр-елди үндүрген.

иал албан черлериниң-дакчылары назы четпээн-арның эргелерин, оларның-ргалдарын шын камгалаар-луг. Чамдык таварылгаларда-и сонуургалдарын өөренип-и, ооң ада-иезиниң эрге-

ментилерни шынзыдар тускай албан чери) таварыштыр ажы-төлүн азыраарындан ойталаан деп бижээн. Уругларның ада-иези ийи аңгы чурттап турган. Кажан херекти өөренип көре бээрге, байдал сыр өске болган. Херээ-жен кижии ашааның коргударын-га шыдашпайн, ажы-төлүндөн ой-талаан билдиришкенини бижээн. Херек кырында ол доктаамал ажилдыг, ажы-төлүн чааскаан хайгаарап, азырап чоруур. Ашаа уунда аңгы амыдыралдыг болгаш уруглар кижизидилгезинче ки-ришпейн турар. Ажы-төлү ава-зы-биле кады чурттаксаар. Ук хе-рекке хамаарыштыр уругларның Конституция езугаар эргелерин боттандыраары-биле негелде хе-ректерин чөптүг суд сайгарылга-зынче чоруткан.

Чамдык херектерге ТР-нің өг-бүлө болгаш уруглар хе-ректериниң талазы-биле аген-тилелдиң үндүрген түңнелде-ри чугула черни ээлээр. Ынчал-за-даа чамдык таварылгаларда агентиелдиң түңнелдери-биле суд чөпшээрешпейн баар. Чижээ-суд дээрге, уруг азырап алып дээн ха-маатыга, хамаарыштыр агентиел-бүгү талазы-биле чөпшээрэжи-п турарының дугайында түңнелди

ИЗВЕЩЕНИЯ

О назначении на 07 октября 2013 года в администрации городского поселения г. Чадан публичных слушаний

Рассмотрев обращение Конзай-оол Ч.Э. по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, принадлежащего на праве собственности Конзай-оол Чайзат Эрес-ооловне, руководствуясь Земельным кодексом РФ, Градостроительным кодексом РФ, Федеральным Законом от 06.10. 2003 г. №131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации»,

постановляю

1. Назначить в администрации городского поселения город Чадан публичные слушания по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, принадлежащего на праве собственности **Конзай-оол Чайзат Эрес-ооловне**, расположенного по адресу: Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, ул. Мergen-Херел, д. 42, кв. 1, с кадастровым номером 17:03:0601154:369, общей площадью 91 кв.м., категория земель: земли населенных пунктов, «для ведения личного подсобного хозяйства» на «под объекты

торговли», начало публичных слушаний в 14 часов 00 минут.

2. Изменить адресный ориентир вышеуказанного земельного участка - Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, ул. Мergen-Херел, д. 42, кв. 1

3. Организацию подготовки и проведения публичных слушаний возложить на специалиста по управлению муниципальным имуществом администрации г. Чадан, Умба А.П.

4. Установить, что заинтересованные лица могут в срок до «04» октября 2013 г. (включительно) ознакомиться с материалами и получить справки по данному вопросу по тел. 21-3-48 у специалиста по управлению муниципальным имуществом администрации г. Чадан, Умба А.П.

5. Опубликовать настоящее постановление в средствах массовой информации.

6. Контроль над исполнением данного Постановления оставляю за собой.

Председатель администрации городского поселения город Чадан ОНДАР. Б.С.

О назначении на 07 октября 2013 года в администрации городского поселения г. Чадан публичных слушаний

Рассмотрев обращение Конзай-оол Ч.Э. по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, принадлежащего на праве собственности Конзай-оол Чайзат Эрес-ооловне, руководствуясь Земельным кодексом РФ, Градостроительным кодексом РФ, Федеральным Законом от 06.10. 2003 г. №131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации»,

постановляю

1. Назначить в администрации городского поселения город Чадан публичные слушания по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, принадлежащего на праве собственности **Конзай-оол Чайзат Эрес-ооловне**, расположенного по адресу: Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, ул. Мergen-Херел, д. 42, кв. 1, с кадастровым номером 17:03:0601154:369, общей площадью 91 кв.м., категория земель: земли населенных пунктов, «для ведения личного подсобного хозяйства» на «под объекты

торговли», начало публичных слушаний в 14 часов 00 минут.

2. Изменить адресный ориентир вышеуказанного земельного участка Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, ул. Мergen-Херел, д. 42 а.

3. Организацию подготовки и проведения публичных слушаний возложить на специалиста по управлению муниципальным имуществом администрации г. Чадан, Умба А.П.

4. Установить, что заинтересованные лица могут в срок до «04» октября 2013 г. (включительно) ознакомиться с материалами и получить справки по данному вопросу по тел. 21-3-48 у специалиста по управлению муниципальным имуществом администрации г. Чадан, Умба А.П.

5. Опубликовать настоящее постановление в средствах массовой информации.

6. Контроль над исполнением данного Постановления оставляю за собой.

Председатель администрации городского поселения город Чадан ОНДАР. Б.С.

Администрация Барун-Хемчикского кожууна разрешает гражданке **Сарыглар Айланмаа Сергеевне** публикацию извещения следующего содержания:

1. «В администрацию муниципального района «Барун-Хемчикский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Сарыглар Айланмаа Сергеевны** о предоставлении в аренду сроком на 10 лет земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения для ведения личного подсобного хозяйства, общая площадь земельного участка 25000 кв.м (площадь ориентировочная, уточнит-

ся по материалам межевания) расположенный по адресу: Республика Тыва, Барун-Хемчикский район, с. Дон-Терезин, в местечке «Дулаан-Кара». В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Барун-Хемчикский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования извещения принимает письменные заявления и возражения по данному заявлению по адресу: Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык, ул. Чадамба, д.20, 2 этаж, каб. экономики.

Вед.специалист по земельным и имущественным отношениям: СААЯ Д.Д.

Байыр чедиришкени

Бистиң ынак ававыс **Алдын-кыс Чаян-ооловна ХЕРТ** бо хуннерде 60 харлаан юбилейи. Ававыс Кара-Хөл үстүндө илгезинде үр үе иштинде үре-түннелдиг, бедик шаңнал-медальдар, улегерлиг эмчи болуп ажылдап чоруур. Ававыска балы таварыштыр кан дег кадыкшылды, өөрүшкү-маңнайны жикти, узун назынны сеткиливис ханызындан күзевийшан, ака быжыг ынакшылывысты илередип, дараазында одуру бараалгаттывыс.

Арат чоннуң аразында
Алдар-аттыг чурттап чор силер.
Үележир эштиг-өөрлүг,
Үнүп киржир төрөл чоннуң.

Азыраан мал, ажы-төл дээш
Амыр-дыш чок анаа орбас.
Эрте турар, орай удуур
Эрес-кежээ ававысты.

Улус чонга сүме кадар,
Ужур-чөвүн чугаалажыр.
Эки-багын эдип чазаар
Эргим бистиң авайывыс.

Чанывыска силер турда
Чайгы чылыг, аяс хүн дег,
Амыдырал, ажыл-иш-даа
Ала-чайгаар сорул кирер.

Кадыкшылыңар быжыг болзун,
Күзелдеринер бүдүп чорзун,
Ававыска курлак чедир мөгейип,
Аас-кежикти ажы-төлү күзедивис!

Ажы-төлү, уйнуктарыңар

Извещение о проведении открытого аукциона

1. **Открытый аукцион проводит:** отдел по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна с. Самагалтай, ул. А. Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, каб. 102.

2. **Основание для проведения открытого аукциона:** Постановление администрации Тес-Хемского кожууна от 17 июля 2013 г. №716 «О проведении открытого аукциона по продаже земельных участков из земель, находящихся в муниципальной собственности. Земельный участок, из земель населенных пунктов предназначен для индивидуального жилищного строительства Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. Дружба, 8 «а». Площадь 1200 кв. м. Кадастровый номер земельного участка 17:12:06010366:269.

3. **Осмотр земельных участков производится** с 15 сентября 1 октября 2013г. с 10.00 до 17.00 часов.

4. **Открытый аукцион состоится:** 8 октября 2013 года 15.00 по адресу Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А. Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, зал заседаний.

5. Заявка на участие в открытом аукционе принимается организатором аукциона с момента опубликования данного извещения рабочие дни с 9.00 до 17.00 часов (время местное) по адресу: Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, каб. 102, тел. для справок 8(394-38)21-3-82, прием заявок завершается 8 октября 2013г. в 15.00 ч.

Организатор торгов: отдел по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна

тел: 8-906-997-3030

Ге.проф

- Межевание и схемы расположения земельного участка
- Проекты жилых домов
- Топографические съемки земельных участков
- Градостроительный план земельного участка (ГПЗУ)
- Разбивка геодезических точек на местности (вынос натурных точек)
- Генеральные планы поселений

г.Кызыл ул.Дружба д.74 "а", этаж 2
ул.Тувинских добровольцев, д.1/1, этаж 2

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10, 8-923-383-78-88.

КИЛДИСТЕР: нийтилер-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-09, культура килдизи — 2-17-09, кедээ ажыл-агый килдизи — 2-17-91, чагаа килдизи— 2-03-88, реклама килдизи — 8-923-383-87-88, очулга — 2-03-87, тел/факс (394-22) 2-30-69, экономика—2-40-77, компьютер—2-17-94

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6769. Чагыр 115. Номери парламгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информациялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талалы биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккэн. Херечилер дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парламгаже материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылардың надыглары дээш авторлар боттары харыылаар.